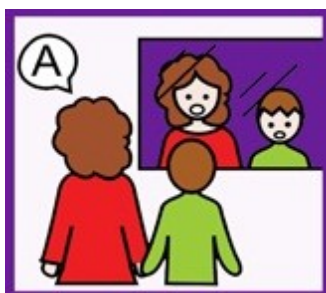

LOGOPEDA RADZI

PORADNIK DLA RODZICÓW

Mowa wpływa na całokształt rozwoju dziecka. Umożliwia komunikację interpersonalną, pozwala zdobywać informacje o otaczającej rzeczywistości, jest narzędziem wyrażania własnych uczuć i sądów. Dziecko siedmioletnie powinno poprawnie wypowiadać się, swobodnie posługiwać się językiem oraz prawidłowo wymawiać wszystkie dźwięki (głoski).

Aby umieć przeciwdziałać wszelkim zaburzeniom mowy należy wiedzieć, jak prawidłowo kształtuje się ona w ciągu pierwszych 7 lat życia, co powinno niepokoić rodzica i kiedy należy zgłosić się z dzieckiem do logopedy.

ROZWÓJ MOWY DZIECKA

OKRES MELODII - (0-1 rok życia)

Pierwszym dźwiękiem tego okresu jest płacz i krzyk dziecka, za pomocą, którego komunikuje ono otoczeniu swoje potrzeby. Ten okres odruchowej wokalizacji trwa ok. 6 pierwszych tygodni życia. W 2-3 miesiącu życia dziecko zaczyna głużyć, czyli wydawać pojedyncze dźwięki. Głużenie przekształca się ok. 6 miesiąca życia w gaworzenie. Charakteryzuje się ono wydawaniem przez dziecko dźwięków o charakterze sylab lub przypadkowo dobranych zbitek głoskowych. Pod koniec okresu melodii pojawiają się pierwsze wyrazy o prawidłowym lub zniekształconym brzmieniu, używane świadomie i adekwatnie do sytuacji (mama, tata, baba, daj). **Już w tym pierwszym okresie w mowie dziecka ujawnić się mogą pewne anomalie rozwojowe. Jednym z niepokojących objawów jest przedłużony okres głużenia oraz niewystąpienie gaworzenia. Może to sugerować niesprawność słuchu u dziecka. Jeżeli zatem pod koniec okresu melodii rodzice nie zauważą u**

dziecka najprostszych choćby form gaworzenia, konieczne jest badanie słuchu oraz konsultacja specjalistyczna u lekarza foniatry lub laryngologa.

OKRES WYRAZU (1-2 rok życia)

Stopniowo dziecko opanowuje coraz większą liczbę słów, których większość stanowią rzeczowniki używane w mianowniku. Używa już właściwie wszystkich samogłosek, oprócz nosowych (ę,ą). Ze spółgłosek wymawia: p, b, m, t, d, n, k, ś czasem ć. Pozostałe spółgłoski zastępuje innymi. W tym okresie charakterystyczne jest też wymawianie tylko pierwszej sylaby wyrazu lub jego końcówki. Dziecko upraszcza na ogół grupy spółgłoskowe (np. ciocia - tota). W tym okresie powstają pierwsze wypowiedzi dwuwyrazowe, np. baba ała (babcia dała).

OKRES ZDANIA (2-3 rok życia)

W tym okresie mowa ulega dalszemu doskonaleniu. Dziecko powinno już wypowiadać głoski: p, b, m (p', b', m') f, w (f', w') ś, ź, ć, dź, ń, k, g (k', g') h, t, d, n, l. Pod koniec tego okresu mogą się już pojawić głoski s, z, c, dz a nawet sz, ż, cz, dż. Wymienione głoski nie zawsze są pełnowartościowe, a czasem w trudniejszych zestawieniach bywają zastępowane innymi, łatwiejszymi dla dziecka. Dzieje się tak na skutek małej sprawności narządów artykulacyjnych. Ważną cechą tego okresu jest fakt, że choć dziecko nie jest jeszcze w stanie poprawnie artykułować wszystkich głosek, to jednak dzięki dobrze wyrobionemu słuchowi fonetycznemu jest świadome, jak dana głoska powinna brzmieć i potrafi wyróżnić ją w wyrazie. W tym czasie nierzadko pojawia się w związku z tym poprawianie mowy dorosłych, którzy zwracając się do dzieci spieszczają wymowę niektórych słów. W tej fazie dziecko zaczyna posługiwać się zdaniami, które na początku składają się z 2-3 wyrazów i stopniowo stają się coraz bardziej rozbudowane, 4-5 wyrazowe.

OKRES SWOISTEJ MOWY DZIECIĘCEJ (3-7 rok życia)

Około 3-5 roku życia pojawiają się głoski sz, ż, cz, dż. Pod koniec 4 roku życia pojawia się głoska r. Wcześniej dziecko pomijało ją lub zastępowało inną j lub l. Zasób słownictwa systematycznie wzbogaca się, dziecko mówi już płynnymi zdaniami. Zazwyczaj ok. 5-6 roku życia dziecko wymawia już poprawnie wszystkie głoski.

KIEDY DO LOGOPEDY?

Często rodzice nie uświadamiają sobie tego, że ich dziecko ma wadę wymowy. Są tak osłuchani z jego sposobem mówienia, że nawet przy zniekształceniach, uważają ją za normalną. Inni natomiast wiedzą, że ich dziecko źle wymawia wyrazy, ale cierpliwie czekają, aż „z tego wyrośnie”. Jednak początkowo nieznaczne trudności, jeśli nie są usunięte w porę, utrwalają się i z czasem stają się wadami wymowy, z którymi szybko sobie poradzi logopeda, ale długo może trwać etap utrwalania i automatyzacji nowych dla dziecka wzorców. Nie wszyscy rodzice zdają sobie sprawę, jak przykre dla dziecka bywają następstwa wadliwej wymowy. Dziecko wyśmiewane przez kolegów lub nawet przez rodziców, którzy sądzą, że w ten sposób zmuszą lub zmobilizują je do prawidłowej wymowy przez działania „na ambicje”, dość szybko traci zaufanie do otoczenia, zaczyna unikać rówieśników, traci zainteresowanie rozmowami, nie lubi odpowiadać na pytania, staje się małomówne.

W którym więc momencie zdecydować się na wizytę u logopedy?

Tu zdania są podzielone. Bywają rodzice, którzy czekają aż problem samoistnie minie, co sprzyja utrwalaniu się wady i sprawia, że jej likwidacja będzie wymagała w przyszłości od nich samych i dziecka więcej czasu i pracy. Bywają też i tacy, którzy zgłaszają się po poradę już z 3-latkami, gdyż zaniepokojeni są faktem, że jeszcze nie wymawia głosek sz, ż, cz, dż lub r. W tej drugiej sytuacji uzyskają rodzice poradę taką, że ich dziecko ma prawo w wieku 3 lat nie wymawiać głosek szumiących i syczących oraz „r” i o ile nie ma innych wskazań, to z poprawą wymowy rzeczywiście można jakiś czas poczekać. Zanim więc zaczniemy niepotrzebnie się martwić o dalszy rozwój mowy dziecka warto poznać normy rozwojowe mowy, czyli na jakim etapie pojawiają się w rozwoju poszczególne głoski i do jakiego typu „błędów” dziecko ma prawo na swoim etapie rozwoju. Nie powinno się zdarzyć, że zgłaszamy się z dzieckiem po poradę logopedyczną dopiero w wieku 6 lat, czyli w okresie gdy zaczyna już naukę czytania i pisania

A zatem niezwłocznie udaj się do logopedy gdy:

- dziecko podczas artykulacji wsuwa język między zęby lub ociera nim o wargę, bo na każdym etapie wiekowym jest to wada, która się nie wycofa samoistnie, a w przyszłości może spowodować seplenienie;
- niepokojące są zmiany anatomiczne w budowie narządów mowy;
- istnieją wątpliwości czy dziecko dobrze słyszy;
- dziecko nawykowo mówi przez nos, ma stale otwarte usta;
- dziecko po ukończeniu 4 r.ż. zamienia głoski dźwięczne na bezdźwięczne: „d” na „t” (np. zamiast domek mówi tomek), „w” na „f” (zamiast woda mówi fota), „g” na „k” (zamiast głowa mówi kłowa), „b” na „p” (zamiast buda mówi puta);
- dziecko pod koniec 3 r.ż. nie wymawia którejkolwiek z samogłosek ustnych: a, o, u, e, i, y;
- dziecko zniekształca głoski, np. wymawia „r” gardłowo. Ale trzeba wiedzieć, że zastępowanie głosek trudniejszych łatwiejszymi nie jest wadą ale swoistą cechą rozwoju mowy. Jeżeli jednak podczas wymawiania głosek dziecko nie zastępuje jej inną znaną w języku polskim, ale używa „obcego” dla nas dźwięku, wówczas warto zanotować sobie słowa, w których to ma miejsce i skonsultować to z logopedą;
- dziecko wyraźnie jąka się (miewa częste blokady i uporczywe powtarzanie jakiejś głoski lub utrudniony start mowy). Jednakże jeśli zauważymy u dziecka lekkie zacinań, powtarzanie sylab nie wpadajmy w panikę - może to być typowa, fizjologiczna niepełność mowy. Bierze się ona stąd, że w wieku przedszkolnym rozwój myślenia i zasób słownictwa biernego (co dziecko rozumie) rozwija się szybciej niż jego umiejętności wypowiedzenia swoich myśli, a to może powodować rozwojową niepełność mowy. Jeśli jednak problem będzie się nasilał, potrzebna jest szybka konsultacja ze specjalistą.

Trudno oczekiwać od specjalisty szybkich efektów terapeutycznych, gdy zajęcia odbywają się raz w tygodniu, a przez pozostały czas dziecko używa swoich wadliwych, nawykowych wzorców mowy. Do stymulacji czy korekty wadliwej wymowy nie potrzeba aż tyle czasu, by nawet zapracowani rodzice nie mogli go sobie odpowiednio zagospodarować, to tylko kwestia chęci i umiejętnego zbudowania kontaktu z dzieckiem. Trzeba traktować je najzupełniej normalnie, a jeśli mamy pomagać to dyskretnie i skutecznie. Opłaca się cierpliwość, łagodność i wyrozumiałość ze strony rodziców, to niezbędny warunek uzyskania oczekiwanych rezultatów. Kary, krzyki, wyśmiewanie dziecka i zmuszanie do

ćwiczeń zniechęca do pracy nad wymową. Dzieci ćwiczą chętniej, gdy zabawy i gry, które im proponujemy trwają krótko, a każdy ich najdrobniejszy sukces jest nagradzany. Zadaniem rodziców jest więc dostarczanie dziecku prawidłowych wzorców mowy i osłuchanie dziecka z poprawnym brzmieniem głosek, których ono jeszcze nie wymawia (wspólne oglądanie obrazków i nazywanie osób, przedmiotów i czynności, czytanie wierszy i opowiadań, układanie puzzli i nazywanie odnajdywanych szczegółów układanki). Często bywa tak, że, gdy dziecko dobrze osłucha się z brzmieniem głoski, podejmuje próby jej odtwarzania, ale nie należy tego momentu przyspieszać, ani przeceniać możliwości dziecka, bo przy wielu nieudanych próbach szybko się zniechęci. Zdarza się, że dziecko samo odkryje prawidłowe artykulacje mogąc obserwować aparat mowy swojej mamy lub taty, ale największą sztuką rodziców jest sprawienie, by dziecko naprawdę chciało podejmować wspólne ćwiczenia i związane z nimi zabawy. Jeżeli jednak to się nie udaje, to przyda się pomoc logopedy.

Najczęściej występujące wady wymowy

Znaczne opóźnienie w kształtowaniu się mowy dziecka w stosunku do norm rozwojowych określa się mianem **opóźnionego rozwoju mowy**. Jeżeli do 3 roku życia mowa nie rozwinię się (dziecko wymawia tylko pojedyncze wyrazy, i to proste) trzeba podejrzewać opóźniony rozwój mowy. Opóźnienie rozwoju mowy może przejawiać się w późniejszym pojawieniu się gaworzenia, późniejszym pojawieniu się pierwszych słów, ubóstwie słownika (mała liczba

używanych i rozumianych słów),późniejszym pojawieniu się zdań prostych i złożonych, nieprawidłowej gramatyce, przedłużającym się okresie swoistej mowy dziecięcej.

Do najczęściej spotykanych w szkole wad wymowy należy **dyslalia** nieprawidłowość w wymawianiu jednej głoski, kilku głosek, a nawet wszystkich. W obrębie dyslalii wyróżniamy wszelkiego rodzaju seplenienia, rerania, nieprawidłową wymowę głosek k, g, bezdźwięczność i inne odchylenia od normalnej artykulacji.

Seplenienie to nieprawidłowa wymowa głosek s, z, c, dz, sz, ż, cz, dż, ś, ź, ć, dź. Najczęściej spotykamy nieprawidłową realizację głosek sz, ż, cz, dż, które są wymawiane jak ś, ź, ć, dź lub s, z, c, dz. Jedną z kilku odmian seplenienia jest seplenienie międzyzębowe. Pojawia się ono wówczas, gdy dziecko zaczyna wymawiać głoski s, z, c, dz to znaczy ok. 3-4 roku życia. Dziecko wymawia te głoski z językiem wsuniętym między zęby. Wada ta nie ustępuje samoistnie. Inną odmianą seplenienia jest seplenienie boczne. Charakteryzuje się ono nieprzyjemnym brzmieniem. Wśród przyczyn, które mogą powodować seplenienie wymienia się: nieprawidłową budowę narządów mowy, upośledzony słuch, nieprawidłowy zgryz, naśladownictwo, oraz niesprawność języka i warg, a także niektóre stany chorobowe górnych dróg oddechowych. Niektórzy specjaliści sądzą, że seplenienie międzyzębowe występuje wtedy, gdy dziecko źle połyka tzn. przy połykaniu wsuwa język między zęby. Nieprawidłowa budowa języka również przyczynia się do seplenienia (np. język duży, gruby, umięśniony, krótkie wędzidełko). Ważną rolę w prawidłowym wymawianiu poszczególnych głosek odgrywa sprawność narządów artykulacyjnych: języka, warg, podniebienia. W najwcześniejszych okresach życia sama natura zapewnia rozwój sprawności aparatu mowy poprzez takie czynności jak: ssanie, żucie, połykanie. W późniejszych okresach, trening ten jest kontynuowany głównie poprzez samą czynność mówienia. Jeśli narządy mowy są mało sprawne trzeba je ćwiczyć, tak jak pianiści ćwiczą palce. Niejednokrotnie już sama gimnastyka artykulacyjna wystarczy do zlikwidowania wad wymowy. Ale przydaje się ona również dzieciom, u których nie stwierdzono rażących odchyień od normy. Większość z nich bowiem mówi niedbale, nie otwiera dostatecznie ust, nie artykułuje wyraziście. Nieprawidłową artykulację może także powodować nieprawidłowy zgryz i anomalie zębowe. Znaczną rolę w dyslalii odgrywa upośledzenie słuchu. Ważne jest kiedy została obniżona słyszalność. Jeżeli zaszło to w okresie kształtowania się mowy, wtedy dziecko ma duże kłopoty z właściwym odbiorem.

Reranie to nieprawidłowa realizacja głoski r. Głoska ta może być wymawiana jako l, j lub po prostu opuszczana. Wiadomo, że głoska r pojawia się stosunkowo późno w 4-5 roku życia, czasem dopiero w klasie pierwszej. Niektórzy rodzice zmuszają do przedwczesnego wymawiania tej głoski, każąc powtarzać wyrazy zawierające tę głoskę. Dziecko robi to na „siłę” pobudzając do drgania nie język, lecz języczek, czasem nawet wargi lub policzki.

Wymienione wady: r języczkowe, wargowe, policzkowe wymagają wczesnej reedukacji, gdyż nie jest to zwykła zamiana fizjologiczna, ale patologiczna forma artykulacji. Bezpośrednią przyczyną rerania jest niedostateczna sprawność ruchowa języka. Przy wymowie tej głoski język wykonuje drobne, subtelne ruchy wibracyjne. Jeżeli język będzie gruby, o zbyt mocnym napięciu mięśniowym, lub przeciwnie osłabionym, albo z wadą anatomiczną (krótkie wędzidełko) wiadomo, że ruchów tych nie wykona. Dlatego też dziecko szuka jakiegoś innego, zastępczego r.

Bezdźwięczność polega na wymawianiu głosek dźwięcznych bezdźwięcznie, np. woda-fota, noga-noka, żaba-szapa, dzieci-cieci. Przyczyną bezdźwięczności jest zwykle zaburzenie słuchu fonematycznego. Słuch fonematyczny jest to zdolność precyzyjnego słyszenia i różnicowania dźwięków mowy. Dziecko musi wyodrębnić z potoku mowy wyrazy, a w wyrazach-sylaby, w sylabach-głoski, a także uchwycić kolejność głosek w wyrazie. Musi też odróżnić poszczególne głoski, a zwłaszcza dźwięczne od ich bezdźwięcznych odpowiedników. Dziecko z niedokształconym słuchem fonematycznym ma trudności w różnicowaniu wyrazów podobnych brzmieniowo: kasa-kasza, dama-tama, sok-szok, koza-kosa, domek-Tomek itp. Zaburzenie słuchu fonematycznego przede wszystkim utrudnia dokonywanie analizy i syntezy słuchowej wyrazów w znacznym stopniu warunkujących opanowanie umiejętności pisania i czytania.

Jąkanie polega na zaburzeniu płynności mówienia. Powstaje ono zwykle w wieku przedszkolnym a ujawnia się wtórnie lub nasila w okresie dojrzewania.

Objawy jąkania:

- powtarzanie dźwięków, sylab, słów, fraz,
- przeciąganie dźwięków,
- pauzy na początku wypowiedzi, w środku zdań, jak również w środku wyrazów

- wtrącanie do wypowiedzi dodatkowych słów lub dźwięków, nie mających żadnego sensu,
- współruchy- czyli grymasy twarzy oraz ruchy całego ciała (mruganie oczami, odchylenie głowy do tyłu, tupanie nogami itp.)
- unikanie kontaktu wzrokowego (nie patrzy na słuchacza, gdy ma kłopoty z wypowiedzeniem jakichś słów),

Wymienione wyżej to objawy jawne.

Natomiast ukryte to:

- unikanie mówienia,
- unikanie niektórych sytuacji (rozmowa przez telefon, odpowiadanie w klasie, publiczne wystąpienia itp.),
- izolowanie się od świata zewnętrznego.

W pracach poświęconych jękaniu wymieniane są różne jego przyczyny:

- silne wstrząsy emocjonalne,
- szok nerwowy towarzyszący urazom fizycznym (upadek, pobicie),
- forsowne przestawianie dziecka leworęcznego na praworęczność,
- nowe układy sytuacji życiowych (początkowy okres w przedszkolu, szkole itp.),
- obniżona sprawność motoryki małej i dużej,
- opóźniony rozwój mowy,
- dziedziczność,
- długotrwały lęk, stres, niepokój.

Należy odróżnić jękanie chroniczne od jękania fizjologicznego lub inaczej rozwojowego, które jest normalnym zjawiskiem rozwojowym i na ogół w krótkim czasie zanika samoczynnie. Może jednak ulec utrwaleniu i wtedy przekształca się w trudną do usunięcia wadę wymowy. Dzieje się tak wskutek niewłaściwej postawy rodziców wobec zaistniałego jękania, a szczególnie ich nadmiernej wrażliwości i koncentracji na mowie dziecka, poprawiania go itp. Dlatego zaistniałe zjawisko traktować należy jako przejściowe, nie zwracać na nie uwagi i nie rozmawiać o nim przy dziecku. Jękanie rozwojowe ustępuje równie nagle, jak się pojawia.

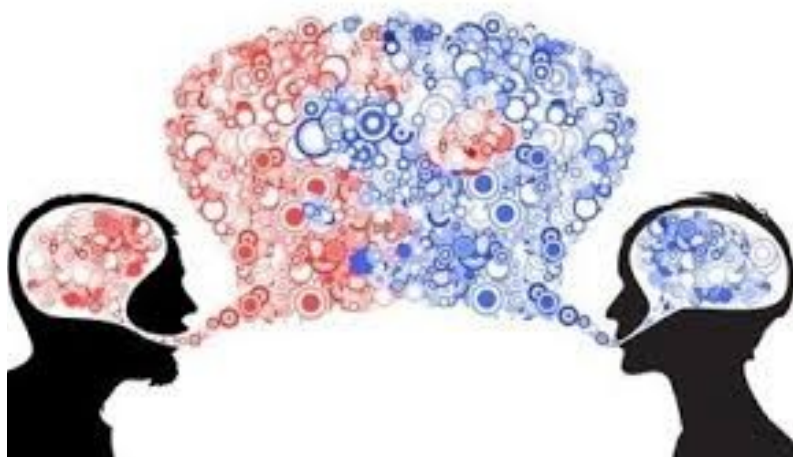

Zaburzenia i wady wymowy w znacznym stopniu utrudniają osiągnięcie sukcesów w szkole. Prawie wszystkie dzieci z zaburzeniami wymowy mają kłopoty w nauce, w szczególności w nauce czytania i pisania. Dziecko źle wymawia poznawane głoski, źle nazywa i zapisuje litery, a potem źle je odczytuje. Kiedy materiał szkolny nie jest jeszcze zbyt obszerny, dziecko radzi sobie, zastępując w wyrazach i prostych zdaniach jedne głoski innymi. W miarę poszerzania słownictwa o nowe, nieznane wyrazy, zaczynają pojawiać się agramatyzmy i trudność z prawidłową budową zdań. Dzieci z zaburzeniami mowy osiągają w szkole wyniki zazwyczaj poniżej swoich możliwości. Niewyrównane w porę niedobory mowy osłabiają wydolność umysłową dziecka, wpływają ujemnie na jego stosunek do nauki, szkoły i kolegów. Warto zastanowić się również nad tym, jaka jest rola rodziny w kształtowaniu mowy dziecka. Jest na pewno nieoceniona, gdyż przyszłość każdego człowieka zaczyna się w rodzinie. Niezwykle istotną kwestią jest świadoma praca rodziców nad rozwijaniem mowy dziecka prowadzona w różnorodny sposób. Mogą to być: rozmowy, czytanie książek, wspólne oglądanie ilustracji, gry językowe. Jest to także proste poprawianie błędów w wymowie dziecka i dostarczanie mu prawidłowych wzorów wymowy.

Jednym słowem wczesne wykrycie i terapia zaburzeń mowy przynosi szybsze i skuteczniejsze efekty.

RADY DLA RODZICÓW DOTYCZĄCE STYMULOWANIA ROZWOJU JĘZYKOWEGO DZIECKA

1. **Mów, mów i jeszcze raz mów.** U dziecka pozbawionego kontaktów werbalnych nie rozwinie się mowa. Mów wyraźnie językiem dorosłych, używaj prostych zdań. Różnicuj ton i intonację głosu. Często zwracaj się bezpośrednio do dziecka i dawaj mu czas na odpowiedź. Różne sytuacje domowe wykorzystaj do mówienia. Przy ubieraniu dziecka nazywaj części ciała i rodzaje ubrania, przy jedzeniu wprowadzaj nazwy pokarmów, a także ich cechy (słodki, kwaśny, gorzki itp.). Podczas prac domowych opowiadaj dziecku, co właśnie robisz.
2. **Dbaj o prawidłowe żucie, gryzienie i połykanie.** Karm dziecko piersią, (jeśli to tylko możliwe), a potem łyżeczką. Ssanie piersi to doskonałe ćwiczenie aparatu artykulacyjnego. Ogranicz używanie smoczka, wprowadzaj pokarmy o twardej konsystencji (marchewkę, jabłko, skórki od chleba), gdy tylko zaczynają się wyrzynać ząbki. Starszemu dziecku dawaj do jedzenia twarde pokarmy, sucharki, marchewki, całe jabłka. Zwróć uwagę jak dziecko oddycha czy nosem, czy ustami podczas snu i milczenia. Jeżeli dziecko ma otwarte usta jego żuchwa układa się nienaturalnie i zmienia się ułożenie języka. Daje to w konsekwencji wady zgryzu jak również wady wymowy. Dzieci takie częściej się przeziębiamy.

3. **Zwróć uwagę na słuch dziecka**, jeśli coś cię niepokoi skontaktuj się z lekarzem. Zwracaj uwagę na odgłosy codziennego życia i zadawać dziecku pytanie, „ Co to jest”. Szukajcie razem źródła dźwięku. W ten sposób kształcisz jego uwagę słuchową.

4. Nie wymagaj mówienia, czy powtarzania, gdy dziecko nie jest do tego gotowe. Pamiętaj, że **rozumienie zawsze wyprzedza umiejętność mówienia**.

5. W początkowym okresie naśladowaj wszelkie wokalizacje dziecka. Wprowadzaj wyrazy dźwiękonaśladowcze np:

kotek miauczy – miau, miau

piesek szczeka – hau, hau

koza meczy – mee, mee

baranek beczy - bee, bee

krowa ryczy – muu, muu

kura gdacze – ko, ko, ko

samochód policyjny – e-o , e-o,

karetka pogotowia – i-u, i-u,

straż pożarna – e-u, e-u,

6. Mów zawsze w nawiązaniu do konkretnych znajdujących się w zasięgu wzroku przedmiotów czy obrazków. **Często powtarzaj te same informacje**. Zachęcaj do utrzymywania kontaktu wzrokowego.

7. **Ucz wierszyków i rymowanek**. Rytm i koordynacja mają ogromne znaczenie dla rozwoju, płynnej zrozumiałej mowy.

8. Od pierwszych prób porozumiewania się z dzieckiem staraj się przekazać informację, że **oczekujesz odpowiedzi**. Zadawaj proste pytania i zawieszaj głos w oczekiwaniu na odpowiedź. Jeśli dziecko nie odpowiada, sam w prosty sposób odpowiedz.

9. Staraj się **by rozmowa była przyjemnością** dla wszystkich zainteresowanych. Unikaj nieustannego poprawiania wymowy dziecka. Dziecko ciągle upominane wycofuje się z kontaktów słownych.

10. **Prowadź ćwiczenia oddechowe**: dmuchanie baniek mydlanych, dmuchanie na lekkie przedmioty, dmuchanie na wiatraczki, granie na prostych instrumentach muzycznych typu trąbka, flet, zdmuchiwanie świeczki, picie i dmuchanie przez słomkę itp.

11. **Wprowadzaj proste ćwiczenia gimnastyki buzi i języka** w formie zabawy np: buziaki dla mamy, oblizywanie się jak miś po zjedzeniu miodu

(przy szeroko otwartej buzi), koniki, sięganie językiem do nosa, do brody, do prawego ucha, do lewego ucha, liczenie ząbków językiem, parskanie itd.

12. **Wspólnie róbcie książeczki** o rodzinie, kolegach, zajęciach dziecka. Książeczki rozwijają myślenie i wyobraźnię, rozwijają słownictwo, zachęcają do czytania. Są wspaniałą formą spędzania czasu z dzieckiem i nawiązania głębszych więzi.

13. **Śpiewaj dziecku i razem z dzieckiem.** Słuchaj płyt i kaset z muzyką dziecięcą i śpiewajcie razem.

14. **Ogranicz oglądanie telewizji.** Przekaz telewizyjny jest mało zrozumiały dla dziecka. Wybieraj wartościowe programy. Bądź zawsze zorientowanym, co dziecko ogląda. Nie zostawiaj włączonego telewizora, jeżeli nikt go nie ogląda.

15. Kiedy dziecko usiłuje coś przekazać, **zrób wszystko, co możliwe, by je zrozumieć.** Jeżeli mu brakuje słów, poproś, żeby pokazało co ma na myśli.

16. **Rysuj i maluj z dzieckiem,** gdy mu coś opowiadasz. Ilustrowanie opowiadań ułatwia dziecku rozumienie.

17. **Dbaj o mocną więź emocjonalną.** Głaskaj, przytulaj, chwal dziecko. Zachęca to do kontaktów werbalnych.

18. **Dbaj o prawidłowy rozwój ruchowy.** Zachęcaj do biegania, wspinania się po drabinkach, jazdy na hulajnodze, rowerze, rolkach. Usprawniaj motorykę palców, poprzez wydzieranie, naklejanie, lepienie z plasteliny, malowania, rysowanie.

19. **Nie przestawiaj dziecka leworęcznego na rękę prawą bez konsultacji z psychologiem i logopedą.** Takie działanie może wywołać jąkanie.

20. **Staraj się, by zaburzenie mowy zostało usunięte przed podjęciem nauki szkolnej.** Uchroni to dziecko przed otrzymywaniem niższych ocen, wyśmiewaniem przez rówieśników i stresem.